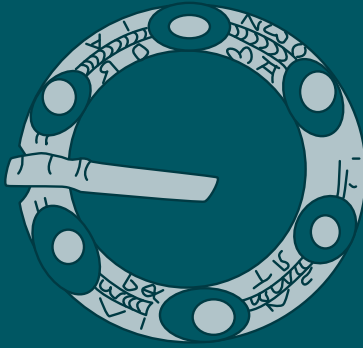

KUML 2011

KUML 2011

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Redaktion: Jesper Laursen & Ingrid Nielsen

Artiklerne i Kuml fagfællebedømmes efter gældende regler

Tilrettelægning: Louise Hilmar

Omslag: Louise Hilmar

Korrektur: Anne Lise Hansen

Oversættelse og sproglig revision: Anne Bloch Jørgensen & David Earle Robinson

Tryk: Narayana Press

Skrift: Bembo 10,5/14,5

Papir: 115g Arctic Silk

Copyright © 2011 Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 978-87-88415-73-5

ISSN 0454-6245

Indhold/Contents

Felix Riede, Steffen Terp Laursen & Ejvind Hertz

Federmesserkulturen i Danmark

Belyst med udgangspunkt i en amatørarkæologs flintsamling.....	9
The Federmesser culture in Denmark in light of an amateur archaeologist's flint collection.....	36

Claus Skriver

De dødes flækker

Slidsporsanalyse af flækker fra et megalitanlæg og en boplads	39
Blades of the dead Use-wear analysis of blades from a megalithic monument and a settlement	60

Peter Bye-Jensen

Eksperimenter med flækkepilespidser

Studier af pilespidser fra grubekeramisk kultur	63
Experiments with arrowheads of flint An investigation of tanged points from the Pitted Ware culture	82

Michael Vinter

Kortlægning af marksystemer fra jernalderen

En kildekritisk vurdering af luftfotografiers anvendelighed	83
Mapping Iron Age field systems An assessment of the applicability of aerial photography	109

Njal J. Geertz

Religionsskiftet i sen vikingetid

Belyst ud fra Harvey Whitehouses teori om religiøse modaliteter.....	115
The religious transition in the Late Viking Age examined on the basis of Harvey Whitehouse's theory of religious modality.....	139

Claus Feveile

Korsfibler af Råhedetypen

En upåagtet fibeltype fra ældre vikingetid 143

Crucialform fibulas of Råhede type

An overlooked fibula type from the Early Viking Age 160

Jens Ulriksen

Vikingetidens gravskik i Danmark

Spor af begravelsesritualer i jordfæstegrave 161

Viking Age burial practices in Denmark

Traces of burial rituals in inhumation graves 241

Niels Bonde & Frans-Arne Stylegar

Roskilde 6 – et langskib fra Norge

Proveniens og alder 247

Roskilde 6 – a long-ship from Viken

Provenance and date 262

Mette Højmark Søvsø

Tro, håb og kærlighed

De middelalderlige ringspænders symbolik 263

Belief, hope and love

The symbolism of medieval ring brooches 284

Forum

Jens Christian Moesgaard

Nyere fransk vikingeforskning 287

Anmeldelser

Angelika Abegg-Wigg und Andreas Rau (red.): Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum

(Lotte Hedeager) 297

**Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen
och Margarethe Watt (red.): Sorte Muld**

(Birgitta Hårdh) 301

Michael Andersen og Poul Otto Nielsen (red.): Danefæ. Skatte fra den danske muld 304

(Lars Krants Larsen)

Liv Appel & Kjartan Langsted (red.): <i>Ressourcer og kulturkontakter. Arkæologi rundt om Skagerrak og Kattegat</i> (Jette Linaa).....	305
Ute Arents & Silke Eisenschmidt: <i>Die Gräber von Haithabu</i> (Charlotte Hedenstierna-Jonson).....	308
Jan Albert Bakker: <i>Megalithic Research in the Netherlands, 1547-1911. From "Giant's Beds" and "Pillars of Hercules" to accurate investigations</i> (Palle Eriksen).....	310
Anne S. Beck, Trine Borake, Lise Harvig og Ole Thirup Kastholm (red.): <i>Hvil i fred? Om kirkenedlæggelser og gravfred med afsæt i Skt. Mikkel kirkeruin i Roskilde</i> (Allan Berg Nielsen).....	313
Søren Bitsch Christensen (red.): <i>Ribe Bys Historie</i> (Hans Skov).....	319
Ole Crumlin-Pedersen: <i>Archaeology and the Sea in Scandinavia and Britain</i> (Christer Westerdahl).....	320
Göran Gruber: <i>Medeltider. Samtida mobiliseringsprocesser kring det förflutnas värden</i> (Jes Wienberg).....	326
Mogens Bo Henriksen: <i>Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn</i> (Birger Storgaard).....	328
Helle Horsnæs: <i>Crossing Boundaries – An analysis of Roman coin in Danish contexts, vol. 1: Finds from Sealand, Funen and Jutland</i> (Line Bjerg).....	331
Rasmus Birch Iversen: <i>Kragehul Mose – Ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfünen</i> (Mads Ravn).....	333
Sven Kalmring: <i>Der Hafen von Haithabu</i> (Jens Ulriksen).....	335
Sabine Karg (red.): <i>Medieval Food Traditions in Northern Europe</i> (Hans Arne Jensen).....	338
Jan Henning Larsen: <i>Jernvinneundersøkelser. Faglig Program</i> (Jørgen Lund).....	340
Lars Krants Larsen, Jette Linaa, Johannes Hertz, Inger Lauridsen og Lennart S. Madsen (red.): <i>Tønderhus – en købstadsborg i hertugdømmet Slesvig</i> (Vivian Etting).....	343
Anna Lihammer & Jonas M. Nordin (red.): <i>Modernitetens Materialitet: Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväkst</i> (Jette Linaa).....	346
Mats Mogren, Mats Roslund, Barbro Sundnér & Jes Wienberg (red.): <i>Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fältten</i> (Nils Engberg).....	348
Anne Nørgård Jørgensen: <i>Porskjær Mosefund</i> (Margrethe Watt).....	350
Birgit M. Rasmussen (red.): <i>Slusegårdgravpladsen, bind V</i> (Ulla Lund Hansen).....	353
Andreas Rau: <i>Nydam Mose. Die personengebundenen Gegenstände. Grabungen 1989–1999</i> (Ulf Näsman).....	363

Mads Runge: <i>Kildehuse II - Gravpladser fra yngre bronzealder og vikingetid i Odense Sydøst</i> (Lise Frost & Jens Jeppesen).....	367
Per Ole Schovsbo: <i>Dejbjergvognene. Keltiske impulser i førromersk jernalder</i> (Xenia Pauli Jensen).....	370
Niels T. Sterum: <i>Løgum – kloster, slot og by. 'Pionerer i ødemarken'</i> (Hans Krongaard Kristensen).....	372
Wolf-Dieter Tempel: <i>Am Rande der Archäologie: Begegnungen und Erlebnisse</i> (Lars Schreiber Pedersen).....	374
Leo Webley: <i>Iron Age Households: Structure and Practice in Western Denmark, 500BC-AD200</i> (Mette Løvschal).....	375
Gunilla Åkerström-Hougen: <i>Genesis och metamorfosis.</i> <i>En studie i de nordiska guldrakteaternas ikonografi</i> (Kent O. Laursen).....	378

Tro, håb og kærlighed

De middelalderlige ringspænders symbolik

Af METTE HØJMARK SØVSØ

Smykker har altid signaleret status, tilhørsforhold og stil, samtidig med at de har været symboler på kærlighed, troskab og religiøs hengivenhed. De har også altid været båret som amuletter og talismaner for at afværge det onde eller tiltrække det gode. Troen på, at bestemte materialer og symboler besad egenskaber, som kunne overføres til eller hjælpe bæreren, var også udbredt i middelalderen, hvilket afspejles i udformning og dekoration af datidens smykker.

Ringspænder var en del af dragttilbehøret i Europa fra 12.-15. århundrede og var især populære i 13.-14. århundrede. De var praktiske dragtsmykker, som tjente til at lukke kjortelens halsslids. Spænderne findes i mange forskellige kvaliteter og blev brugt af høj som lav, af kvinder, mænd og børn.¹ De fleste ringspænder er dekorerede, og mange er formgivet med mere eller mindre tydelig symbolik.

Brugen af metaldetektor de seneste årtier har bl.a. betydet, at der er fundet, og løbende findes, masser af dragttilbehør fra middelalderen. De mange fund tegner et nuanceret billede af dragttilbehørets udformning og sociale udbredelse. Ringspænderne findes således i mange forskellige kvaliteter, med indskrifter og anden form for symbolsk ladet dekoration, som viser, at symbolikken også har spillet en rolle i den brede befolkning. Disse direkte udtryk for menneskers tro og håb er fascinerende og taler til os på en anden måde, end overleverede skriftlige kilder og arkæologiske vidnesbyrd normalt gør. Hidtil har den eksisterende danske litteratur om middelaldersmykker endnu ikke haft større fokus på symbolikken. Det følgende er en fremlæggelse og tolkning af danske ringspænder med indskrifter og anden form for dekoration, der afspejler tro, overtro og relationer mellem mennesker i middelalderen.

Dragttilbehørets kildeværdi

Ringspænderne var en del af den europæiske, byzantinsk inspirerede, dragtmode, som ud fra billeder at dømme synes at have vundet indpas i Norden fra omkring år 1200. Det ældste arkæologisk daterede ringspænde i Danmark er

Fig. 1. Illustration fra det tyske håndskrift "Die Minnesänger" fra første del af 1300-tallet. Den viser koblingen mellem den høviske kærlighed og ringspændet: En ridder og hans udkårne udveksler et brev, og over dem ses ridderens skjold og hjelm, begge prydet med et ringspænde med rudeformet ramme, tilsyneladende af guld med blå og røde sten. – Efter Gaulke 1958.

Illustration from the German manuscript *Die Minnesänger* from the early 14th century illustrating the link between courtly love and the ring brooch: A knight and the lady of his choice exchange a letter. Above them can be seen the knight's shield and helmet, both decorated with a ring brooch with a rhomboid frame, apparently of gold set with blue and red stones.

fra slutningen af 1100-tallet.² Dragtmoden var præget af enkelhed, og fingerringen og ringspændet, begge med cirklen som grundform, var de mest almindelige smykketyper. Selve ringen eller cirklen er i sig selv billede på evighed, enhed og troskab.³

Fingerringen er i kraft af sin ælde som smykketype og sin universelle form stærkt forbundet med traditioner og symbolik; magiske fingerringe beskrives allerede af klassiske forfattere. Disse angav, at en fingerring skulle bæres på fjerdefingeren på venstre hånd (ringfingeren), da man mente, at der herfra gik en direkte nerve eller blodåre til hjertet.⁴ Fingerringe og ringspænder fra højmiddelalderen deler langt hen ad vejen dekorationsformer og symbolik, som først og fremmest omfatter tre store temaer: religion, kærlighed/troskab, og magi.⁵ Især de første to temaer er genkendelige for os i dag; de taler umiddelbart til os om livsbetingelser, verdensopfattelse og menneskelige relationer. Anvendelsen af den magiske symbolik kan være sværere at aflæse, men her er

det en hjælp, at brugen af trylleformularer er beskrevet i middelalderlige kilder og fandt anvendelse i folketroen så langt op i nyere tid, at en del af den er dokumenteret. I den engelske smykkeforskningstradition er ringspændernes og fingerringenes symbolik velkendt og velbeskrevet, og her findes mange paralleller til især indskrifter på de danske spænder, som kan hjælpe til at afkode symbolikken.⁶

I løbet af 1300-tallet ændredes dragtmoden, og flere forskellige typer dragttilbehør dukkede op. Fra 14.-15. århundrede stammer et væld af forskellige typer dragttilbehør, som er velpubliceret i især Nederlandene og England. Det er bl.a. brocher, badges og ringspænder med en stor variation af former og fantasifulde udsmykninger. De er en spændende og vigtig kilde til middelalderens tankeverden, herunder folketroen eller den mere folkelige religionsopfattelse,⁷ og de giver et lille indblik i en delvist tabt verden af fortællinger, som helt givet også har eksisteret i højmiddelalderen, men som i senmiddelalderen i højere grad bliver udtrykt fysisk, i hvert fald når det gælder bevarede genstande. Symbolikkens betydning er desværre i mange tilfælde tabt for os i dag. Blandt motiverne findes sælsomme væsener, frivole, humoristiske og groteske scenerier, som må være henvisninger til velkendte fortællinger eller jargon for datidens mennesker. Skønt meget af det er fremmedartet og svært for os at afkode, giver det alligevel et lille indblik i en mangfoldig og uhøjtidelig kultur.

Den sprælske og mere ødsle dragttilbehørsmode hører senmiddelalderen til. De danske smykker og andet dragttilbehør fra denne periode er generelt mere beherskede i deres udtryk end de hollandske og engelske, og så vidt jeg ved, er der endnu ikke fundet nogen af de humoristiske og/eller frivole badges, som kendes så talrigt andre steder fra.

Symbolikken er altså i rigt mål til stede på bevarede smykker og dragttilbehør gennem hele middelalderen. Generelt kan man sige, at man i højmiddelalderens smyksesymbolik, hvor ringspænderne blev brugt, især kredsede om det religiøse og det magiske (eller en blanding af disse to) samt forestillingen om den høviske kærlighed. I senmiddelalderen blev dragtmoden mere ekstravagant og tilbehøret mere fantasifuldt udformet. Der kom desuden indslag af en mere folkelig kultur og symbolik.

Troen på tingenes iboende kræfter

*Naturen lægger sine Kræfter i Ord saa vel som i Urter og Rødder. Og visse Tegn og Billeder paa Amuletter svarer til visse Stjernebilleder; gennem Stjerneånderne... strømmer Himmelkræfterne over i de jordiske Genbilleder...*⁸

(Citat af renæssancelægen Paracelsus)

Middelalderens tro på tingenes iboende kræfter samt på det talte og skrevne ords kræfter er velkendt. Periodens naturvidenskab havde Plinius den yngres naturhistorie som hovedkilde, men optog også mange andre traditioner.⁹ Middelalderens stenbøger, "lapidarierne", indeholder beskrivelser af forskellige mineralers og metallers lykkebringende og ondtafværgende kræfter og bygger bl.a. på den jødiske kabbala og kristne legender samt apokryfe skrifter og astrologi. Ædel- og halvædelsten var eftertragtede, ikke blot for deres skønhed, men også for deres tillagte egenskaber. De var knyttet til bestemte himmellegemer, stjernetegn og planeter, som havde indflydelse på bestemte dele af den menneskelige krop som et mikromakrokosmos, hvor alt er forbundet, og hvor alt på himmelhvælvingen modsvarede af skabninger og ting på jorden. Derfor var en genstand med et billede af f.eks. en skorpion under indflydelse af stjernebilledet skorpionen, og det samme gjaldt en halvædelsten som f.eks. jaspis, som også var knyttet til skorpionens tegn (jf. citatet som indleder afsnittet).

Det var ofte sjældne frem for smukke ting, der var attraktive,¹⁰ og ønskede man en helt særlig effekt, kunne flere virksomme elementer, såsom skrift og bestemte materialer, kombineres. Genbrugen af antikke gemmer, halvædelsten indgraveret med små motiver, er et udslag af den opfattelse, at billederne bragte stenen ekstra kræfter.¹¹ Også geometriske former og talsymbolik har sandsynligvis haft en vis betydning.

Definitionen på en amulet er en genstand, der beskytter mod ondt, mens en talisman tiltrækker godt. En amulets virkning er altså passiv, mens en talismans er aktiv.

Ordets magt

CELELI VVS A AVEZ ENCLOS VVS SALV EN V MER NE LA OS

(Det, som du har fæstnet på dig, beskytter dig på havet eller i kamp)

(Indskrift på ringspænde af guld i engelsk museumssamling).¹²

Både det talte og det skrevne ord blev i middelalderen anset for at besidde stærke kræfter. At skrive bønner, sætninger og remser på små lapper eller på genstande har været en udbredt skik i middelalderen, som levede videre længe efter i den folkelige tradition.

Thomas af Aquinas (†1276) angav, at det skrevne ord ikke var mindre effektivt end det talte, og at det var legitimt at bruge det til at opnå effekter som f.eks. at kurere sygdom. Det måtte dog ikke indeholde påkaldelse af dæmoniske kræfter. Ydermere mente han, at hvis et helligt ord indeholdt fejl, så kunne dets virkning ikke tilskrives Gud, som jo er fejlfri.¹³ De mange indskrifter med

ikke blot religiøs, men også magisk indhold viser, at troen på sådanne sætningers kræfter var udbredt, og at man ikke gik af vejen for at tilkalde andre kræfter, end de som kirken kunne godkende, ej heller for at blande det religiøse og det magiske.¹⁴

Indskrifter eller indskriftlignende dekoration er forholdsvis almindelig på ringspænderne. Med indskriftlignende dekoration menes en kombination af runde og kantede former, der har en vis lighed med rigtige skrifttegn. På et af spænderne har man eksempelvis forsøgt at efterligne minuskler.¹⁵ Det er i nogle tilfælde svært at afgøre, hvornår der er tale om efterligning af skrift eller mere abstrakt ornamentik. Det er f.eks. muligt, at også den ret udbredte dekoration med zigzagornamentik på ringspænder er ment som en slags primitiv efterligning af skrift.¹⁶ I en tid, hvor kun de færreste kunne læse og skrive, har noget, der mindede om bogstaver, sandsynligvis også været tillagt en vis signal- og symbolværdi. Muligvis har man tillagt bogstavlignende dekoration en virkning, eller sælgeren har kunnet bilde ikke-læsekyndige kunder ind, at smykket havde indskrift og dermed en virkning. I nogle tilfælde optræder identificerbare bogstaver side om side med efterligninger af skrifttegn.

De danske ringspænder og deres symbolik

I det følgende har jeg inddelt de symbolske elementer, der optræder på de danske ringspænder, i temaerne religiøs symbolik, magi/overtro samt kærlighed og troskab, men der vil naturligvis være overlappende elementer. Som nævnt blev en amulet eller talismans virkning blot ekstra kraftfuld af, at flere virksomme elementer blev kombineret.

Religiøs symbolik

“HILF MARIA”

(Indskrift på dansk ringspænde fra 1300-tallet)

Maria

Indskrifter med Marias navn er almindelige på middelaldersmykker, hvilket afspejler tidens omfattende Mariadyrkelse. Maria var himmeldronning, beskytter og moderfigur for menneskene. Hendes forbøn for menneskeheden hos Gud er især skildret i senmiddelalderens kunst. Siden hun havde denne tætte forbindelse til Vorherre, var man godt hjulpet, hvis hun hørte ens bønner. Marias navn besad i sig selv vidunderlige kræfter, alene hendes navn kunne skræmme djævelen på flugt.¹⁷ På et af de danske ringspænder anråbes Maria direkte om hjælp: HILF MARIA (fig. 2a).

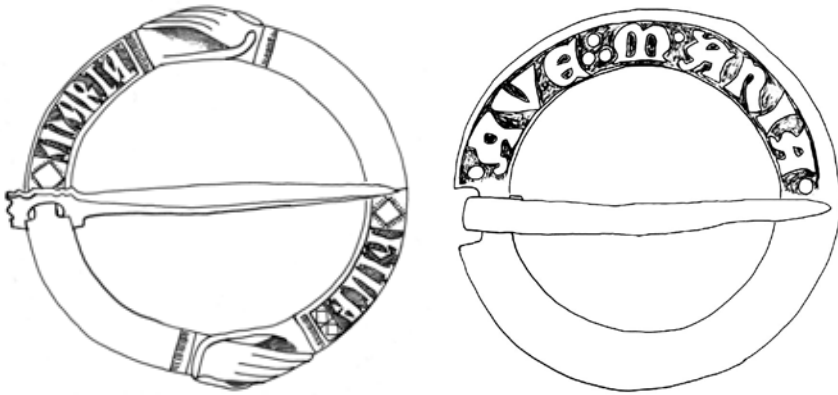

Fig. 2a. Håndslagsspænde af sølv. Rammen bærer indskriften: HILF MARIA. Håndslag samt indskrift er forgyldte. 1300-tallet. Diameter: 87 mm. Ukendt proveniens (NM D423/1994). 2b: Spænde af kobberlegering med indskriften: AVE MARIA. 1300-tallet. Diameter: 47 mm. Løsfund fra Randerseggen (NM D3134). – Tegninger: Mette H. Søvsø. (MHS)

Silver brooch with clasped hands. The frame bears the inscription: HILF MARIA. The clasped hands and the inscription are gilded. 14th century. Diameter: 87 mm. Unknown provenance (NM D423/1994). Fig. 2b. Brooch of copper alloy with the inscription: AVE MARIA. 14th century. Diameter: 47 mm. Stray find from the Randers area (NM D3134).

Englens hilsen til Maria ved bebudelsen er i forkortet form: *Ave Maria*¹⁸ en af de mest brugte katolske bønner, og den indgår som hovedbestanddel i rosenkransbønnen sammen med Pater Noster. Bønnen blev brugt som andagtsformel fra omkring 1050, og den optræder hyppigt på ringspænder og andre middelalderlige smykker.¹⁹ Mange gange er det blot AVE MARIA, men også af og til efterfulgt af GRATIA, GRACI, GRA eller blot G. Den hyppige forekomst af denne type indskrifter har givet ringspænderne tilnavnet “Ave Maria-spænder” (fig. 2b). Ved udgravningen af Skt. Jørgensgården i Kolding blev 14 sådanne spænder fundet samlet. De er fremstillet med samme stemplede indskrift, +AVE MARIA, og er tolket som et indkøb til hospitalets indlagte.²⁰

Evangelisterne

Fra Danmark kendes et enkelt ringspænde med de fire evangelistnavne indgraveret med minuskelskrift på en ramme med firkløverformet åbning (fig. 3). Navnene ses ret ofte på middelalderlige smykker i parallelmaterialet.²¹ Det er ikke lykkedes mig at finde ud af, om evangelistnavnene blev tillagt en særlig virkning ud over den, de i udgangspunktet havde som hellige navne. Også firkløveret eller firpasformen regnedes for at være en lykkebringer i middelalderen og var derfor et flittigt brugt symbol i perioden.²²

Fig. 3. Spænde af kobberlegering med firkløverformet rammeåbning. Tornen mangler. Indskrift: lecas/marcus/matheus/iohanes. 1400-tallet. Diameter: 59 mm. Løsfund fra Alsted ved Sorø (NM 6566). – Tegning: MHS.

Brooch of copper alloy with four-leaf clover shaped frame opening [ok?]. The pin is missing. Inscription: lecas/marcus/matheus/iohanes. 15th century. Diameter: 59 cm. Stray find from Alsted near Sorø (NM 6566).

Fig. 4. Håndslagsspænde af guld med indskriften: S.NICOLAV. 1300-tallet. Diameter: 19 mm. Løsfund fra Kalø voldsted (NM D13204). – Tegning: MHS.

Brooch with clasped hands of gold, bearing the inscription: S.NICOLAV. 14th century. Diameter: 19 mm. Stray find from Kalø Castle (NM D13204).

Helgener

Skt. Nicolaus var beskytter for bl.a. de søfarende, købmændene, snedkerne, væverne, advokaterne og skoleeleverne.²³ Ifølge legenden reddede han tre fattige jomfruer fra prostitution ved at kaste guld ind ad deres vindue om natten. Fortællingen ligger til grund for, at han blev børnenes beskytter og sidenhen julemand. Sankt Nicolaus relikvier befandt sig i Bari i Syditalien, som derfor var et stort valfartsmål.²⁴

På Kalø Slotsruin er fundet et lille ringspænde af guld med indskriften: S.NICOLAV (fig. 4). Ud over indskriften er det dekoreret med to par hænder, der mødes i håndslag, et symbol på troskab (se afsnittet om troskab og kærlighed). Nogle spænder er meget små, og det er oplagt at tolke dem som tiltænkt børn, deres lidenhed kan også give dem et feminint præg.²⁵ På grund af spændets lidenhed og Sankt Nicolaus-indskriften kunne man med forsigtighed foreslå, at det kunne være et barns eller ungt menneskes spænde.²⁶ Her ville

påkaldelsen af Nikolaus passe som beskyttende for bæreren. Håndslagene, som symboliserer kærlighed og troskab, kan referere til en følelsesmæssig forbindelse mellem bæreren og giveren af smykket.

I Ribe er fundet et 1300-tals-ringspænde med dele af de hellige tre kongers navne indstemplet (fig. 5). Indskriften lyder: IASPAR MELCIOR B. Navnene er adskilt af en blomst og en fransk lilje. I stedet for Baltazars fulde navn ses et billede af Sankt Katharina med hjul og sværd.²⁷ Sammenstillingen af forskellige helgener ved hjælp af skrift og billede kendes i øvrigt ikke fra Danmark. Der er til gengæld fundet to ringspænder med nøjagtig samme dekoration og størrelse i Holland.²⁸ Det ser ud til, at de tre spænder kan være stempelidentiske og altså måske fremstillet og købt samme sted.

De hellige tre konger var meget populære i middelalderen, og deres relikvier, som befandt sig i Køln fra 1164, udgjorde et populært pilgrimsmål. Dyrkelsen af kongerne er et godt eksempel på sammenblandingen af traditioner i middelalderen. De tre vise mænd fra Østerland, der opsøger Herodes for at finde Jesusbarnet, beskrives i Matthæusevangeliet. Deres kongeværdighed bliver dog ikke nævnt i bibelen, men alene i de apokryfe skrifter. Kongernes navne: Kasper, Baltazar og Melchior begynder at optræde i den vesteuropæiske litteratur fra 1100-tallet.²⁹

Fig. 5. Spænde af kobberlegering med indskriften: IASPAR, MELCIOR, B. Kongenavnene er adskilt af en blomst og en fransk lilje, mens der i stedet for Balthazars fulde navn er indstemplet et billede af Skt. Katharina med hjul og sværd. 1300-tallet. Diameter: 35 mm. Fundet ved udgravning i Fiskergade, Ribe (ASR 1992x14). – Tegning: MHS.

Brooch of copper alloy bearing the inscription: IASPAR <stamped flower> MELCHIOR <stamped fleur-de-lis> B. Instead of Balthazar's full name a picture of St. Catherine with wheel and sword has been stamped. 14th century. Diameter: 35 mm. Found during an excavation in Fiskegade, Ribe (ASR 1992x14).

Den udbredte dyrkelse af kongerne ses bl.a. af deres hyppige forekomst på middelaldersmykker, og langt op i nyere tid blev deres navne brugt i trylleremser. De blev især anset for at være virksomme mod epilepsi, som i middelalderen kaldtes "den faldende syge". Grunden er angiveligt, at kongerne faldt ned på knæ for at tilbede Jesusbarnet.³⁰ Et eksempel på brug af kongernes navne er en formel fra 1575, som skulle råbes ind i den syges øre: "Balthasar, Melchior et Caspar te sanent!" De tre navne kunne også bæres om den syges hals. En anden anvisning er fra 1600-tallet, hvor sætningen: "Jaspar fert myrrham, thus Melchior, Balthazar avrum" skulle skrives på et stykke skind, som skulle bæres på det bare legeme.³¹ Kongernes navne kunne også beskytte mod ildløs,³² og de kunne hjælpe en med at se ens tilkommende i drømme; det sidste må være afstedkommet af deres oprindelige profession som astrologer.³³ Det, at navnene ifølge traditionen skulle bæres om den syges hals, er interessant i forbindelse med ringspænderne, som netop bruges i kjortelens halsåbning. Ud over epilepsi beskyttede de mod hovedpine, feber og fare på rejser. Navnene gav altså en ret bred vifte af anvendelsesmuligheder.³⁴

Sankt Katharina var en adelig, lærd martyr, der led døden for sin kristne tro. Hendes marterredskaber er sværdet og hjulet. Ud over dette optræder hun med attributterne bog, palme og krone samt en ring som symbol på hendes bryllup med Jesus. Sankt Katharina var en af middelalderens populæreste helgeninder. Oprindelig var hun beskytter af lærdommen, særligt de filosofiske retninger, biblioteker, skoler, studenter og skoleelever, piger/jomfruer, en række erhverv, særligt vognmagere og møllere (pga. hjulet). Hun blev anråbt om hjælp i forbindelse med migræne, tungesygdomme, til at finde druknede, og hun beskyttede mod fangenskab.³⁵ Hun var dominikanerordenens skytspatron i kraft af sin lærthed, og dette fik stor betydning for hendes voksende popularitet fra 1200-tallet, hvor tiggermunkeordenerne opstår, og gennem resten af middelalderen.³⁶ I senmiddelalderen blev hun desuden en af de 14 nødhjælpere.

Der er en del eksempler på dragttilbehør og smykker med afbildninger af flere forskellige helgener. I Victoria & Albert Museum findes et ringspænde med to indgraverede billeder af henholdsvis Sankt Georg og Sankt Christoforus.³⁷ Helgenbilleder er almindelige på middelalderlige fingerringe, hvor de optræder fra begyndelsen af 1300-tallet og frem til reformationen. Ofte optræder flere helgener sammen.

Fra Nederlandene kendes to senmiddelalderlige vedhæng, hvor Sankt Katharina er afbildet sammen med en anden helgen, Sankt Cornelius.³⁸ Der findes også pilgrimsmærker, hvor Sankt Ursula og de hellige tre konger optræder sammen,³⁹ måske fordi både kongernes og Sankt Ursulas relikvier befandt sig i Köln.

Det er en mulighed, at dragttilbehøret med helgenbilleder kan være en slags souvenirs i stil med pilgrimsmærkerne. Spænderne med kongernes navne kunne således være fra Køln, hvor der også blev slået mønter med lignende omskrifter. Hvordan Sankt Katharina kommer ind i billedet er svært at forklare, idet hendes relikvier findes i Sankt Katharina-klostret på Sinaibjerget. Det er også muligt, at tilstedeværelsen af flere helgener er udtryk for et ønske om flere forskellige virkninger, alt efter helgenernes specialer.⁴⁰

Magisk/mystisk symbolik

Lønformler/magiske indskrifter

Dengang Romantiken tog sig for, til Gavns at drage alle gamle Folkeminder frem, blev de magiske Overleveringer, Heksekunsterne og Trylleformlerne, ikke just upaaagtede. Men det var ofte særlig brydsomt at trække sligt ud af Krogene, fra Almuens sky Læber, fra Sortebøger bag Dragkistens Lukke..⁴¹

(Citat af F. Ohrt 1917).

Citatet af folkemindeforskeren F. Ohrt fortæller malende om, hvorledes der i århundreder i den folkelige tradition er overleveret kundskaber, som ikke altid har været velsete, og som man har vidst at holde skjult. Ofte har man kun modstræbende delt den med folkemindeforskerne, der indsamlede materiale i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. En af dem var Ohrt, som i værket "Danske Trylleformler" fra 1917 har samlet flere hundrede tryllevers og remser.⁴² Mange af dem kan genkendes i indskrifter på smykker og andre genstande fra middelalderen, og nogle har sågar rødder tilbage til antikken.

Middelalderkilder indeholder mange beskrivelser af, hvorledes både bibelske navne og citater og magiske trylleformularer havde indvirkning på alverdens dårligdomme, og hvordan de kunne virke beskyttende og tiltrække held.⁴³ En del indskrifter på middelaldersmykker er vanskelige eller umulige at tyde, og forklaringen er ofte, at de må være trylleformler, hvis betydning vi ikke forstår i dag. Grænsen mellem religiøse og magiske indskrifter er tit flydende, og ligeså ofte synes de at være smeltet sammen eller bruges side om side på samme smykke.⁴⁴ Dette blev sikkert gjort for at gøre smykket endnu mere kraftfuldt. Det kunne også have betydning for ordets eller formlens virkning, at den var utydbar eller hemmelig. Man kunne bruge anagrammer, som er ord, der med vilje er gjort kryptiske og kan læses bagfra eller ved andre kombinationer af bogstaverne. Et andet fænomen er, at en indskrift findes på et skjult sted, f.eks. på et smykkets bagside.⁴⁵ Man kan sammenligne det med skikken at bære små lapper eller sammenrullede blystykker med lønformler eller andre indskrifter.

Fig. 6. Spænde af kobberlegering med indskriften: +ANRVEMT. 1300-tallet. Diameter: 30 mm. Løsfund fra Lundby sogn ved Præstø (NM D9566). – Tegning: MHS.

Brooch of copper alloy bearing the inscription: +ANRVEMT. 14th century. Diameter: 30 mm. Stray find from Lundby parish near Præstø (NM D9566).

Blandt de danske ringspænder findes to grupper med indskrifter, der måske er beslægtede: +ARV(M?)BRET(E/G?), +ARVMBRET(G?), (+)AhnVMLRET, +AhnVMLRET, +AhnVMLRET(G?)+AhnVMLRET, og +ANRVEMT, +ANRVE(?), +ANRVE(?), +?A(h/n)?V?E, ANRVEMT (fig. 6).⁴⁶ Da spændernes fundsteder er spredt over hele Danmark, afspejler det næppe en enkelt alfabetets frembringelse, der må ligge en mening bag. Den tyske forsker Heindel har beskrevet ringspænder med indskrifter langs Østersøkysten og omtaler bl.a. en gruppe af spænder med indskrifter, der kan minde om de danske: AV-MALVAMTTRUARM; V ANRXI A; ANRUAN; ANRUA (N)E; FRUM-BRaTe (AAUBRETE); ABE DEI FGN ABNMROA; AMN.⁴⁷ Heindel nævner desuden et lombardisk spænde fra 600-tallet med en indskrift, der kan minde lidt om de andre: AVMVVARA. Han tolker indskrifterne som anagrammer over bebudelseshilsenen, Ave Maria. En af de ting, der taler imod, er det sidste eksempel fra 600-tallet, for bebudelseshilsenen bruges vistnok ikke så tidligt på smykker og lignende.⁴⁸ En anden mulighed er, at det er en formel med rødder i førkristen tid.

Det er ikke lykkedes at finde andre oplagte paralleller til eller tolkninger af ordet. Sammenligner man med andre trylleformler eller anagrammer i den antikke og middelalderlige tradition, forekommer der et muligt slægtskab. Noget, der går igen, er en meget hyppig forekomst af bogstavet A. Nogle af de kendteste er: AGLA (anagram for det hebraiske: Atha Gebri Leilan Adonai: Du er mægtig for evigt, herre), ABRACADABRA og ANANIZAPTA (formler, som beskyttede mod epilepsi og voldelig død). Disse ord og variationer over dem findes på mange europæiske smykker fra middelalderen. Af andre utydede formuler med A kan nævnes to, lidt sene, danske eksempler: En overlevering fra ca. 1650 angiver, at ordet "Aaabedeyeoharatt" (med to prikker under 'erne) skal skrives på en piges klæder, "for at hun skal løbe efter dig". Et andet

eksempel findes på et relikviekors af guld, som udover årstallet 1589 samt navnet “Maren Jens Stevliis” har indskriften: “Anomsgnm”.⁴⁹

Ået alene blev også brugt som smykke i form af brocher.⁵⁰ En engelsk broche fra begyndelsen af 1300-tallet er udformet som et A og dekoreret med fem sten. Den har indskrifter på begge sider, hhv. AGLA og en indskrift på fransk, en besværgelse, der skal få mænd til at elske bæreren af smykket.⁵¹ Besværgelsen er sikkert tænkt ekstra stærk på grund af AGLA formlen.

Som det fremgår, er bogstavet A altså også forbundet med kærlighedsmagi og -symbolik. Ud over, at bogstavet optræder sammen med hjerteformer og amourøse indskrifter, kan det i sig selv stå for Amor eller for sætningen AMOR VINCIT OMNIA (se også afsnittet om troskab og kærlighed).⁵²

Materialernes betydning

Som beskrevet ovenfor, var forestillingen om tingenes iboende kraft en del af middelalderens verdensopfattelse. Metaller og ædelstene samt andre mineraler og geologiske materialer blev tillagt egenskaber, som gavnede bæreren. Blandt de danske ringspænder findes fire med indfattede ædel- eller halvædelsten, heraf granater og smaragder, turkiser og ametyster samt almandiner og perler (kun meget fragmentarisk bevaret). Stenene på det fjerde spænde er ud fra mit kendskab ikke mineralogisk identificerede.⁵³ Smaragd gav ifølge traditionen bæreren visdom og gjorde ham i stand til at se ind i fremtiden. Stenen beskyttede desuden mod dæmoner og hjalp mod forgiftede sår og mavesmerter. Desuden var den virksom mod øjensygdomme og kunne helbrede den faldende syge, epilepsi. Ametyst betyder “fri for drukkenskab” på græsk. Ud over dens afgiftende egenskaber blev den regnet for at have beroligende virkning. Karfunkel var samlebetegnelse for røde sten som almandiner, granater og rubiner. De havde fået dette navn, fordi man mente, at de kunne lyse i mørket som glødende kul. Perler var virksomme mod gift og øjensygdomme.⁵⁴

Lapidarierne beskriver ikke blot materialernes lykkebringende og helbredende kvaliteter, kaldet dyder, men også hvordan de skulle bæres for at opnå den ønskede effekt.⁵⁵ Det var en fordel, hvis ædelstenen var i direkte kontakt med huden, og derfor blev mange ædelsten i fingerringe båret, så stenens underside var uindfattet.⁵⁶ Der lægges flere steder vægt på, at ædelstensamuletter enten kunne være fingerringe, vedhæng eller armbånd,⁵⁷ men der er også kilder, der nævner andre typer dragttilbehør dekoreret med sten med “dyder”.⁵⁸ Da fingerringe og ringspænder på mange måder deler symbolik, er det svært at forestille sig, at den ikke også har omfattet ædel- og halvædelstenene på ringspænderne.

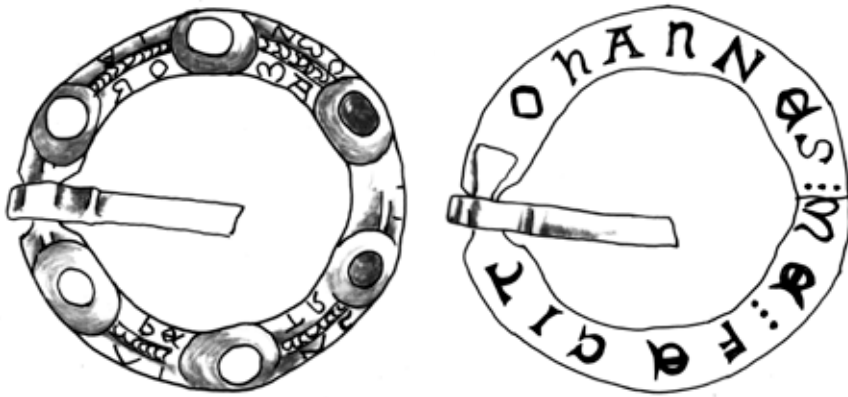

Fig. 7. Spænde af sølv med seks indfatninger, hvori fire rosa glassten er bevaret. Indskrift på forsiden: ROMA RTEP VINCIT OMNIA. På bagsiden: OHANNES ME FECIT. 1330-1375. Fundet ved arkæologisk udgravning ved benediktinernonneklostret i Randers. Efter Mikkelsen 2002, s. 145-147 (KHM 27/70 IF/445). – Tegning efter Mikkelsen, 2002, s. 146.

Brooch of silver with six mounts in which four rose-pink glass stones are preserved. The inscription on the front: ROMA RTEP VINCIT OMNIA. On the reverse: OHANNES ME FECIT. AD 1330-1375. Found during an archaeological excavation at the Benedictine Convent in Randers. After Mikkelsen 2002 pp. 145-147 (KHM 27/70 IF/445).

Der er en del eksempler på, at man har brugt farvede glassten i indfatninger på ringspænder (fig. 7), og imitationer er i det hele taget et almindeligt fænomen hos både danske og udenlandske ringspænder. Både skrift, ædelsten og andre dekorative elementer er efterlignet, og de kan have været tillagt nogle af de samme egenskaber som deres forbilleder.⁵⁹

Anden magisk symbolik

Der kan også ligge symbolik bag andre dekorative elementer. Langt den almindeligste form er cirkulære spænderammer, men ud over disse ses ringspænder med skjold-, hjerte-, stjerne-, tre-, fire-, seks- og ottekantede samt fir- og seks-pasformede rammer (fig. 3, 8). Et symbol som firkløver- eller firpasformen var udbredt i middelalderen og blev, ligesom i dag, tillagt lykkebringende egenskaber.⁶⁰ Det er nærliggende at forestille sig, at selve udformningen af spændernes rammer, f.eks. som stjerner eller firpasformer, har haft betydning ud over det rent dekorative (fig. 3, 8), især når man sammenligner med spænder med formgivning af spænderammen med helt entydig kærlighedssymbolik, som vi nemt genkender i dag (fig. 2a, 4, 10 og 11). Blandt de danske ringspænder findes fire ottetakkede samt et sekstakket spænde.⁶¹ Det er en mulighed, at der kan ligge en mening bag antallet af kanter, knopper og indfatninger, som optræder på

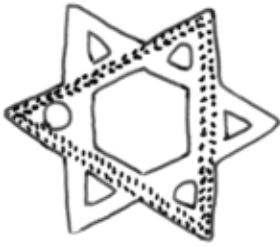

Fig. 8. Ringspænde af sølv af form som en seksoddet stjerne. Fundet ved udgravninger på Riberhus, Ribe (ASR 1891x1). – Tegning: MHS.

Ring brooch of silver in the form of a six-pointed star. Found during excavations at Riberhus, Ribe (ASR 1891x1).

mange spænder. De tal, som går igen i magiske remser og lignende fra middelalderen, er 3, 7, 9 og 12. Talsymbolikken fik dog ikke samme betydning i middelalderen som indskrifter, og brugen af den er vanskelig at påvise. Det kan dog ikke udelukkes, at den sammen med de geometriske figurer, som ofte ses på spænderne, har haft en betydning.⁶²

Ringspændet som symbol på kærlighed og troskab

*Den ene sin Søster gav han Guldbrase i Bryst,
Den anden Guldringen af Hand;
Det havde han Jomfru Lucielille agtet,
han tjente i fremmed Land.*⁶³

(Vers fra folkevisen om Ebbe Skammelsen, der bliver svigtet af sin tilkommende).

Ringspændets funktion som lukke i dragtens halsslids gjorde den til et oplagt symbol på dyd og troskab, og på linje med fingerringen blev ringspændet brugt som symbolsk gave mellem elskende i højmiddelalderen (fig. 1). I 1184 skrev digteren Johannes de Hauville:

*My bride shall wear a brooch – a witness to her modesty and a proof that hers will be a chaste bed. It will shut up her breast and thrust back any intruder, preventing its closed approach from gaping open and the entrance to her bosom from being cheapened by becoming a beaten path for any traveller, and an adulterous eye from tasting what delights the honourable caresses of a husband.*⁶⁴

I højmiddelalderens forestilling om høvisk kærlighed optrådte smykker ofte i rollen som direkte symboler på relationer mellem elskende, gerne understreget af indskrifter. Indskrifterne var typisk på fransk, den høviske kærligheds sprog, f.eks.: IE SVI DE DRUERIE NE ME DVNE MI. IO SVI CI EN LVI DAMI OV DINODV ("Jeg er et kærligheds tegn, giv mig ikke bort/Jeg er her i stedet

Fig. 9. Spænde af guld med indskriften: +IESVISEEL:DAMORLEEL. 1200-tallet. Diameter: 15 mm. Ukendt proveniens (NM D242/1991). – Tegning: MHS.

Brooch of gold bearing the inscription: +IESVISEEL:DAMORLEEL. 13th century. Diameter: 15 mm. Unknown provenance (NM D242/1991).

for en elsker”).⁶⁵ Spændernes symbolske rolle som dydsvogtere kendes fra en lang række indskrifter på ringspænder. Medtager man troen på selve skriftens/ordets magt, bliver en sådan indskrift til en ekstra forstærkning af troskabs-symbolikken, den bliver til en slags besværgelse. På et ringspænde i British Museum lyder det: +IEO SVI:FERMAIL:PUR:GAR:DER:SEIN:KE NV:S VILEIN NI METTE MEIN (“Jeg er en broche, der beskytter brystet, så ingen knægt kan lægge sin hånd på det”).⁶⁶ Nogle indskrifter lader spændet optræde som stedfortræder for giveren. F.eks. denne: PENSEET DE LI PAR KI SUE CY (“Tænk på ham, for hvem jeg er her”).⁶⁷ Flere ringspænder har variationer over sætningen: IE SUI CI EN LIV DAMI (“Jeg er her i stedet for en elsker”).⁶⁸ Disse amoureuse indskrifter hører hjemme i 1200-1300-tallet. Deres udbredelse og skrifttype samt det, at de flere gange er nævnt i engelske testamenter, tyder på, at mange af dem er fremstillet i England, men der er også franske eksempler.⁶⁹ Også på Nationalmuseet findes et ganske lille guldspænde med en indskrift, som er en variation over den sidstnævnte sætning: + I E S V I S E E L D A M O R L E E L (fig. 9).⁷⁰ Spændet er desværre uden oplysninger om proveniens, men er altså sandsynligvis af fransk eller engelsk oprindelse.

Amor vincit omnia

Amoureuse indskrifter blev også skrevet på latin. Sætningen *Amor vincit omnia* (“kærligheden overvinder alt”) findes på tre danske ringspænder, og der findes talrige udenlandske paralleller.⁷¹ Sætningen stammer fra det såkaldte hyrdedigt af den romerske forfatter Vergil (70-19 f.Kr.), som var en af de mest læste klassiske forfattere i middelalderen.⁷² Sætningen nævnes i Chaucers “Canterbury Tales” (skrevet ca. 1387-1400), hvor priorinden bærer et smykke i form af et kronet A for *Amor vincit omnia*.⁷³ Hvor indskrifterne i det foregående afsnit var ret entydige, er sætningen her mere dobbelttydig. Som det ses af de følgende

eksempler, kan den både hentyde til jordisk og himmelsk kærlighed og til platonisk og romantisk kærlighed. På et af de danske spænder genkendes sætningen i et anagram sammen med bebudelseshilsenen: AVEMAM(n?)ORTNCI.⁷⁴ Det indgår også som en del af indskriften på et andet spænde: +THEDRICUS. FRAT=R.MONETARII.AMORVINCITOMNIA.⁷⁵ Spændet, som dateres til 1300-tallet, tolkes som en gave mellem to brødre. Ud over indskriften er spændets ramme dekoreret med møntmesterredskaberne: glødhage, understempel, to hammere, to forskellige tænger, overstempel og understempel.

Ved udgravning af benediktinernonneklostret i Randers blev blandt andet fundet et ringspænde af sølv (fig. 7).⁷⁶ Det er dekoreret på forsiden med seks indfatninger med fire bevarede rosa glassten, og herimellem indskriften: ROMA RTEP VINCIT OMNIA. Når den første del læses bagfra, lyder indskriften: PETR AMOR VINCIT OMNIA. Siden navnet Peter indgår, synes det at være den jordiske kærlighed, der her sigtes til. Koblet med spændets fundforhold ved et nonnekloster er indskriften særlig interessant; muligvis vidner den om en brudt forlovelse eller enkestand.

Kombinationen af romantiske indskrifter og ædelsten eller stenimitationer har mange paralleller blandt de udenlandske ringspænder.⁷⁷ Om nogle af ædelstenene har haft en form for symbolik i forhold til indskrifternes amourøse indhold er usikkert, men det er en mulighed.

Håndslagsmotiver

Håndslagsmotivet, to hænder der griber om hinanden, er et meget almindeligt motiv på smykker og dragttilbehør både fra middelalder og nyere tid. Det er et gammelt symbol på kærlighed og troskab, som er udbredt i hele den europæiske, kristne verden. Motivet findes på fingerringe, ringspænder, perler, vedhæng m.m. Det kendes også under det italienske navn *mani in fede* ("hænder i

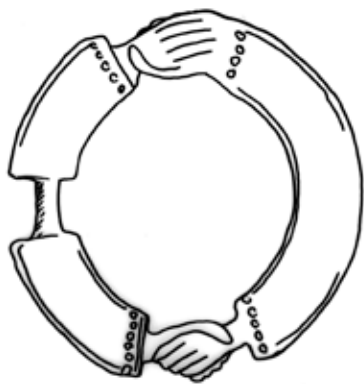

Fig. 10. Håndslagsspænde af bly-tin-legering. 1300-tallet. Diameter: 37 mm. Løsfund fra Odense (OBM 113/1906). – Tegning: MHS.

Brooch with clasped hands of lead-tin alloy. 14th century. Diameter: 37 mm. Stray find from Odense (OBM 113/1906).

troskab”), ofte forkortet til *fede*. Ringspænder med håndslagsmotiver var udbredte i Nordeuropa i middelalderen, særligt i 1300-tallet, men de kendes også fra Tyskland og Baltikum efter middelalderen.⁷⁸

Den gamle tyske betegnelse *Hanttruwebrazen* for disse spænder hentyder til, at spænderne var fæstegaver. På fingerringe ses håndslagsmotivet ofte kombineret med et hjerte, som holdes af hænderne. Troskabssymbolikken skal dog sandsynligvis forstås i en bredere forstand, så troskab dækker både venskab, forlovelse og ægteskab.⁷⁹ På de tyske spænder ses i flere tilfælde en blanding af håndslagsmotivet med heraldiske symboler. Dette kunne måske tolkes som troskab overfor egen eller andres slægt?⁸⁰ Måske er også religiøs hengivenhed inde i billedet.

Over halvdelen af de danske ringspænder med håndslagsmotiver har indskrifter eller efterligninger af skrift.⁸¹ De almindeligste indskrifter på håndslagsspænderne er af religiøs art, især optræder dele af bebudelseshilsenen. Det gælder blandt andet fire af de danske ringspænder, mens et af de danske spænder har indskriften: HILF MARIA (fig. 2a). Et af de i alt syv ringspænder, der blev fundet ved udgravninger i benediktinernonneklostret Vor Frue i Randers, er et fragment af et spænde med håndslag og indskriftlignende dekoration. Også nogle fingerringe fundet ved nonneklostre er dekoreret med kærlighedsymboler, gerne i form af håndslag eller hjerter, og de har måske symboliseret nonnernes ægteskab med Jesus.⁸² På et lille spænde af guld fra Kalø (fig. 4) er helgennavnet Nicolaus måske skrevet som beskyttelse på et lille håndslagsspænde til et barn.

Hjerteformede spænder

To danske ringspænder er hjerteformede (fig. 11).⁸³ Begge er udaterede og uden direkte paralleller, og da hjerteformede ringspænder bruges langt op i nyere

Fig. 11. Hjerteformet spænde af kobberlegering. Middelalder? Diameter: 19 mm. Detektorfund fra Nørholm ved Ålborg (NM D96/1997). – Tegning: MHS.

Heart-shaped brooch of copper alloy. Medieval? Diameter: 19mm. Metal-detector find from Nørholm near Aalborg (NM D96/1997).

tid, er forbindelsen til middelalderen ikke sikker. Blandt de udenlandske middelalderlige ringspænder er en del med hjerteform, og her understreges det gamle symbol på kærlighed ofte af amourøse indskrifter, gerne på fransk. Et hjerteformet ringspænde fra Zeeland i Holland er dekoreret på hele rammen med A'er, sandsynligvis for *Amor* eller *Amor vincit omnia*.⁸⁴ Hjertesymbolikken er ligesom flere af de andre symboler flertydig og kan symbolisere både jordisk og guddommelig kærlighed.⁸⁵

Den vekslende kvalitet på spænder med kærlighedssymbolik viser, at de har været kendt og udbredt i ret bred social forstand. Undtagelsen er de franske amourøse indskrifter, som tilsyneladende kun findes i kostbare udgaver. Man skal nok her tænke sig, at forestillingen om den høviske kærlighed og brugen af det franske sprog kun har været dyrket (og forstået) af højadelen, mens andre amourøse indskrifter som citatet af Vergil samt kærlighedssymboler som hjerter og sammenlagte hænder til gengæld har været kendt og brugt i brede kredse.

Afrunding

Som det er vist ovenfor, findes en række eksempler på danske ringspænder med symbolladet dekoration, og der kommer jævnligt nye fund til. De fortæller os om almindelige menneskers relationer, om deres tro på, at der var stærke, virksomme kræfter i symboler, former, bestemte materialer og skriftlige påkaldelser, ikke alene af hellige mænd og kvinder, men også af kræfter som var knapt så velsete af kirken. En del af symbolikken bruges stadig i dag; smykkers symbolværdi og betydning i forhold til kærlighed og troskab kan nævnes, mens andre repræsenterer begreber, som er langt fra nutidens forestillinger, men som dengang var almindeligt udbredte. Ringspænders og andre smykketyper symbolik er derfor en vigtig kilde til at forstå en del af den middelalderlige, verdslige tankegang, som ellers er delvist tabt for os, og underrepræsenteret i forhold til den viden, vi har om det kirkelige liv i perioden.

NOTER

1. Jensen 2005; se også Søvsø 2009.
2. Søvsø 2007, s. 26.
3. Lightbown 1992, s. 100.
4. Oman 1930, s. 16.
5. Evans 1931, *introduction*.
6. Se f.eks. Evans 1931; Oman 1974 og 1993; Lightbown 1992.
7. van Beuningen et al 1993 og 2001; Egan & Pritchard 1991; Jones 2002.
8. Efter Ohrt 1917 bd. I, s. 3.
9. Kristensen 1908-1920, s. XLI.

10. Det kunne f.eks. være "tudsesten", hjatand eller sten med små fejl osv. Se Oman 1974, s. 59-60; Oman 1993, s. 25-27; Harpestræng 1908-1920, s. LII.
11. Oman 1993, s. 10; Lindahl 2003, s. 15.
12. Evans 1931, s. 2.
13. Oman 1974, s. 57-58.
14. F.eks. Oman 1974, s. 58.
15. Jensen 2005, kat.nr. 81.
16. Jensen 2005, kat.nr. 12-28.
17. Melchers 1996, s. 573.
18. Ave Maria gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui Jesus: Hil dig, Maria, fuld af nåde, Herren er med dig, velsignet er du blandt kvinder, og velsignet er dit livs frugt, Jesus.
19. KLMN: Ave Maria, sp. 284-285.
20. Jensen 1980, s. 120.
21. F.eks. Lightbown 1992, s. 99; Oman 1993, kat.nr. 753.
22. Jones 2002, s. 18.
23. Melchers 1996, s. 788-789.
24. Liebgott 1982, s. 184.
25. Søvsø 2009, s. 205-206.
26. Ringspændernes størrelse varierer fra 13 til 96 mm, mest almindeligt mellem 20-29 mm. Se f.eks. Søvsø 2009, s. 204-205.
27. Inv. nr.: ASR 15 x1.
28. Beuningen *et al.* 2001, afb. 2155 samt skriftlig oplysning fra Dory Kicken, van Beuningen Family Collection og Hanneke van Asperen, University Nijmegen. Spændet kan ses i Nijmegen universitets database: <http://www.kunera.nl/>
29. KLMN: Hellige tre konger.
30. F.eks. Liebgott 1982, s. 174.
31. Ohrt 1917, bd. I, s. 190f.
32. Ohrt 1917, bd. I, s. 302.
33. Følgende skulle fremsiges: "Jeg beder I Konger, I hellige tre-om I udi Drømme vil lade mig se-hvis Seng jeg skal rede-med hvem jeg skal leve-med hvem jeg skal dø". Ohrt 1917, bd. I, s. 391.
34. F.eks. Lightbown 1992, s. 99.
35. Melchers 1996, s. 763-764; Lightbown 1992, s. 99.
36. KLMN: Katharina af Alexandria.
37. Janssen 1982, s. 3; Victoria and Albert Museums database: collections.vam.ac.uk inv.nr.: 2280-1855.
38. Beuningen *et al.* 2001, afb. 1084-1085.
39. Se f.eks. Beuningen *et al.* 1993, afb. 174; 2001, afb. 1107.
40. Oman 1974, s. 54f.
41. Citat af F. Ohrt 1917, bd. 1: forord.
42. Ohrt 1917.
43. F.eks. Oman 1974, s. 58-59; Lightbown 1992, s. 98-99.
44. Se f.eks. Oman 1974, s. 59.
45. Se f.eks. Deevey 1998, s. 71.
46. Se Jensen 2005, kat.nr. 69-77, samt et spænde fra Ålborgegnen, fundet med detektor i 2010: www.fibula.dk.

47. Heindel 1986, s. 70. Desværre fremgår det ikke af artiklen præcist, hvor disse spænder er fundet.
48. KLNМ: Ave Maria, sp. 284-285.
49. Ohrt 1917, bd. II, s. 90.
50. Det samme gælder bogstavet M, ofte suppleret med Ave Maria-indskrifter. Se f.eks. Beuningen *et al.* 1993, afb. 962-964.
51. Jones 2002, s. 18.
52. Lightbown 1992, s. 100.
53. Jensen 2005, kat.nr. 135, 173, 195 og 136.
54. Lindahl 2003, s. 68-70; Lightbown 1992, s. 97.
55. F.eks. Harpestræng 1908-1920, s. 178: *Calcedonius*.
56. Lindahl 2003, s. 15.
57. Lightbown 1992, s. 96.
58. Jones 2002, s. 221.
59. Der er f.eks. en del eksempler på malede metalknopper eller sten af glas, som imiterer ædel- eller halvædelsten. F.eks. Jensen 2005, kat.nr. 142, 178, 180, 191; Egan & Pritchard 1991, s. 271.
60. Jones 2002, s. 18.
61. Jensen 2005, kat.nr. 172-175, samt ASR 1891x1 (Sydvestjyske Museer).
62. KLNМ: Talmagi; Egan & Pritchard 1991, s. 271; Lindahl 2003, s. 16.
63. Frandsen 1956, s. 108 vers 18; For denne symbolik se også Berge 1920-25, sp. 323.
64. Lightbown 1992, s. 138.
65. Evans 1931, s. 3; Lightbown 1992, s. 100.
66. Evans 1931, s. 3; oversat hos bl.a. Deevy 1998, s. 69.
67. Evans 1931, s. 4; oversat hos Lightbown 1992, s. 100.
68. Evans 1931, s. 3.
69. Evans 1931, s. xii.
70. Jensen 2005, kat.nr. 40.
71. F.eks. Heindel 1986, s. 68-70.
72. KLNМ: Vergil.
73. Deevy 1998, s. 62.
74. Jensen 2005, kat.nr. 67.
75. Jensen 2005, kat.nr. 197.
76. Mikkelsen 2002, s. 147.
77. F.eks. Lightbown 1992, kat.nr. 4; Deevy 1998, RB 118.
78. Se f.eks. Kirme 2002, fig. 87 og 119.
79. Steingräber 1956, s. 47; Lindahl 2003, s. 42;. Lightbown 1992, s. 184.
80. Se f.eks. Lightbown 1992, s. 183, fig. 87.
81. Jensen 2005, kat.nr. 151-162.
82. Lindahl 2003, s. 42; Evans 1931, s. xiii.
83. Jensen 2005, kat.nr. 171 og 172.
84. Beuningen *et al.* 2001, afb. 468.
85. F.eks. Lindahl 2003, s. 42.

LITTERATUR

Berge, R. 1920-25: *Norskt Bondesylv*. Risør.

Beuningen, H.J.E. van & A.M. Koldewey 1993: Heilig en Profaan. 1000 Laatmiddeleeuse

- Insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen. *Rotterdam Papers VIII. A contribution to medieval archaeology*. Cothen.
- Beuningen, H.J.E. van, A.M. Koldeweij & D. Kicken 2001: Heilig en Profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuise Insignes uit openbare en particuliere collecties. *Rotterdam Papers XII. A contribution to medieval archaeology*. Cothen.
- Deevy, M.B. 1998: *Medieval ring brooches in Ireland. A study of jewellery, dress and society*. Wordwell.
- Egan, G. & F. Pritcard 1991: *Dress accessories c.1150-1450*. Medieval finds from excavations in London: 3. London.
- Evans, J. 1931: *English Posies and Posy Rings*. London.
- Frandsen, E. 1956: *Danske Folkeviser*. København.
- Harpestræng, H. 1908-1920: *Henrik Harpestræng. Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger* (Marius Kristensen red.). København.
- Heindel, I. 1986: Ave Maria Schnallen und Hanttruwebratzen mit Inschriften. *Zeitschrift für Archäologie* 20, s. 68-70.
- Janssen, H.L. 1982: Én gouden ring-broche uit s'Hertogenbosch. *Overdruck uit Westerheem*, jrg. XXXI, nr. 5, s. 1-8.
- Jensen, V. 1980: 14 dragtspænder fra Kolding. *Hikuin* 6, 1980, s. 115-120.
- Jensen, M.H. 2005: *Middelalderlige ringspænder i det nuværende Danmark. Typologi og datering, fundforhold og kontekster, funktion og symbolik*. Udgivet af Afdelingen for Middelalder- og Renæssancearkæologi og Middelalderarkæologisk Nyhedsbrev.
- Jones, M. 2002: *The secret middle ages*. Gloucestershire.
- Jørgensen, L. & P.V. Petersen 1998: *Guld, magt og tro. Danske skattefund fra oldtid og middelalder*. København.
- Kirme, K. 2002: *Eesti rahvapärased ehted. 13. sajand – 20. Sajandi algus*. Tallinn.
- KLNM: Se *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder fra vikingetid til reformationstid*.
- Kristensen, M. 1908-1920: Middelalderens lapidarier. I: *Henrik Harpestræng. Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger* (M. Kristensen red.), s. XLI-L. København.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder fra vikingetid til reformationstid* bd. I-XXII 1956-1978. København m.v.
- Liebgott N.-K. 1982: *Hellige mænd og kvinder*. Højbjerg.
- Lightbown, R.W. 1992: *Mediaeval European Jewellery*. London.
- Lindahl, F. 1980: Gulddragtspænder og perler med hænder. I: P.V. Glob (red.): *Danfæ til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II. 16. April 1980*. København, kat.nr. 33.
- Lindahl, F. & J.S. Jensen 1985: Skattefundet fra Slagelse 1883. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1983 (1985), s. 123-178.
- Lindahl, F. 2003: *Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe 1000-1700-årene*. København.
- Melchers, E. & H. 1996: *Das grosse Buch der Heiligen. Geschichte und Legende im Jahreslauf*. München.
- Mikkelsen, H. 2002: *Vor Frue Kloster. Et benediktinernonnekloster i Randers*. Randers.
- Ohrf, F. 1917: *Danmarks Trylleformler*. Bd. 1-2. København/Kristiania.
- Oman, C. 1974: *British rings 800-1914*. London.
- Oman, C. 1993: *Victoria and Albert Museum. Catalogue of rings 1930*. Ipswich.
- Steingraber, E. 1956: *Alter Schmuck. Die Kunst des europäischen Schmuckes*. München.
- Søvsø, M.: Arkæologiske undersøgelser i Ribes Dagmarsgade – topografi og bebyggelsesstruktur i de ånære områder. *By, marsk og geest* 19, 2007, s. 17-47.
- Søvsø, M.H. 2009: Middelalderlige ringspænder. Typologi, datering og brug. *Kuml*, s. 183-210.

Belief, hope and love

The symbolism of medieval ring brooches

Ornaments and costume accessories have always been worn for decorative and functional reasons as well as for signalling status etc. However, they have also often been ascribed properties by virtue of their form and decoration – properties which would aid or protect the wearer. A belief in the inherent power of objects was a part of the world view during the Middle Ages. Medieval lapidaries contain descriptions of the properties or virtues that were ascribed to metals, precious and semi-precious stones and other geological materials. These properties constituted for example the ability to cure particular illnesses, impart spiritual insight, bring fortune in the matters of the heart and confer protection when travelling. In addition to the powers resident within the various materials, decoration has also played a major role. Inscriptions were common and were deemed very efficacious. Furthermore, shape, geometric figures and numerical symbolism could also have played a role which is, however, more difficult to decipher today.

This article focuses on the ring brooches that were employed as costume accessories in Europe between the 12th and 15th centuries, and which were especially popular during the 13th and 14th centuries. In the High Middle Ages, in particular, three themes dominated the symbolism of the ornaments, i.e. religion, magic and love. The religious aspect saw expression in the form of inscriptions or images showing the worship of holy men and women (figs. 2-5). A second kind of symbolism is that

which can be termed magical. This is most clearly seen as inscriptions in the form of anagrams or illegible words (fig. 6). It seems likely that materials such as metals or stone were attributed magical properties relative to ring brooches, but this is difficult to prove today (fig. 7). It is obvious to imagine that the actual form of the “ring” or frame of the brooches, for example as stars or quatre-foils, had a significance over and above the purely decorative (figs. 3 & 8). Especially so, when a comparison is made with brooches where the form of the frame has an undoubted romantic symbolism, which we readily recognise today (figs. 2a, 4, 10, 11). These symbols, i.e. hearts and clasped hands, together with a series of inscriptions, bear witness to the fact that ring brooches, on a par with finger rings, were used as tokens of love (fig. 1). The amorous inscriptions speak directly to us of relations between people (fig. 7). The romantic inscriptions of the French court, of which there is one Danish example, are especially refined (fig. 9).

These three themes are not clearly delimited and often merge together. It seems likely that the mingling of, for example, religious and magical inscriptions took place with the intentional aim of creating a special or more powerful effect. Ring brooches with symbolic expression occur in a wide range of qualities, from valuable examples of gold and silver to mass-produced brooches of cheaper metal alloys (figs. 4 & 10). This demonstrates that the symbolism was familiar and widespread in a very broad

social sense. The symbolism seen on ring brooches and other types of ornaments from the Middle Ages is, in many instances, a direct expression of feelings,

belief and hope and constitutes a fascinating source relative the medieval secular world.

Mette Højmark Søvsø
Sydvestjyske Museer